

פרופ' אהרן קלרמן,
החוג לגאוגרפיה ולימודי
סביבה, אוניברסיטת
חיפה. דוא"ל:
akeller@univ.haifa.ac.il

לציטוט (מדעי הרוח) – א'
קלרמן, 'אמירת 'יהי רצון'
'ואחינו' אחר קריאת התורה
בימים ב' וה' או בשבת מברכין:
גלגולו של מנהג, חמדעת, טז
(תשפ"ג).

מילות מפתח:
יהי רצון; אחינו; שבת
מברכין; ימים ב' וה';
השמיים; אנוסי ישראל

אמירת 'יהי רצון' ו'אחינו' אחר קריאת התורה בימים ב' וה' או בשבת מברכין: גלגולו של מנהג

אהרן קלרמן

תקציר

נהוג בקהילות אשכנזים לומר בימים ב' וה' שאומרים בהם תחנון, מייד לאחר קריאת התורה, ארבע בקשות המתחילות במילים 'יהי רצון', ולאחריהן קטע בקשה הפותח ב'אחינו'. בקהילות ספרדים נהגו לומר את ארבע הבקשות של 'יהי רצון', ללא 'אחינו', בשבת מברכין, כפתיח להכרזת החודש. בנוסח איטליאנו (בני רומי או הלועזים) נוהגים לומר 'יהי רצון' ו'אחינו' בימי ב' וה', וכן לשלב את 'אחינו' בהכרזת החודש בשבת מברכין. מטרתו של מאמר זה לבחון את מקורותיהם של מנהגים מרכזיים אלה, לתהות על משמעויותיהם ולנטר את התפתחותם במהלך הדורות בארצות שונות. זאת לצידם של נוסחי תפילה נוספים לאמירת 'יהי רצון' ו'אחינו'.

המקור הקדום ביותר לאמירתן של הבקשות הנידונות כאן הוא סדר רע"ג, מהמאה התשיעית. הבקשות כולן או מקצתן, ולו רק מטבעות לשון המאפיינות אותן, אינם מופיעים בשום מקור בספרות חז"ל לענפיה. רע"ג מציין את הבקשות לאמירה בימים ב' וה' לאחר קריאת התורה, וכן בראשי חדשים, ללא 'אחינו', לאחר קריאת התורה. האמירה בראש חודש אינה מתועדת בשום נוסח, והיא כנראה תוספת משובשת של המנהג הספרדי לאמירה בשבת מברכין. האמירה אינה מתועדת בשום מקור, ארץ ישראלי או בבלי, בגניזה הקהירית, והיא מופיעה במבחר מנהגי אירופה לאחר כ־300 שנה. ייתכן שמקורה של אמירת הבקשות במנהג הקריאה של פרקי נביאים בימים שונים, מעבר להפטרות.

בקטלוגיה ובספרד התמסד לאיטו המנהג לומר את ארבעת קטעי הייהי רצון, ללא 'אחינו', בשבתות מברכין. החל מאמצע המאה הי"ח הפך המנהג תקני בנוסח ספרד. בנוסח אשכנז הוצעה אמירה במנחה של שבת ע"י מחזור ויטרי, אולם זו לא אומצה כמעט לחלוטין. החל מאמצע המאה הט"ז הופיעה האמירה בסידורי תפילה של נוסח אשכנז המזרחי מפולין, ואולי זו נתקבעה על ידי הרמ"א. לא ברור אם אימוצה של האמירה נובע מחשיפה לסדר רע"ג או לנוסח איטליאנו, ואולי לשורשים ארץ ישראלים כלשהם. הנוסח החסידי השמיט את האמירה בסידוריו הראשוניים, אולם חזר ואימצה בתחילת המאה הי"ט, כאשר במקביל האמירה אומצה גם על ידי נוסח אשכנז המערבי. בנוסח איטליאנו האמירה אומצה באופן חלקי בימי ב' וה', לצד 'אחינו' בהכרזת החודש. האימוץ המלא הגיע רק באמצע המאה הי"ז. מגמות מעורבות מוצגות גם על ידי נוסחי תפילה נוספים.

הניסוחים הלשוניים של ארבעת קטעי הייהי רצון, ושל 'אחינו' כמעט זהים בנוסחים השונים, וזאת פרט לשני ביטויים – שם האלוהות בתחילתו של כל אחד מקטעי הייהי רצון, וזהות המבורכים בתחילת האמירה של 'אחינו'. רע"ג השתמש בביטוי הנדיר 'השמיים', וזה תוקן במהלך הדורות ל'אלוהי השמיים' (ספרד) ו'אבינו שבשמיים' (איטליאנו ואשכנז). המבורכים ב'אחינו' על ידי רע"ג היו 'אחינו ישראל ונשיאי ישראל', אולי בגלל קשיים שחוו הנשיאים בבבל. בנוסחי איטליאנו ורומניא התקבע הנוסח 'אחינו ישראל ואנוסי ישראל', אולי בגלל רדיפות שם, ואילו בנוסח אשכנז התקבע הניסוח 'אחינו כל בית ישראל'.

נהוג בקהילות אשכנזים לומר בימים ב' וה' שאומרים בהם תחנון, מייד לאחר קריאת התורה, ארבע בקשות המתחילות במילים 'יהי רצון', ולאחריהן קטע בקשה הפותח ב'אחינו' (להלן נתייחס אליהן כ'בקשות'). בקהילות ספרדים נהגו לומר את ארבע הבקשות של 'יהי רצון', ללא 'אחינו', בשבת מברכין, כפתיח להכרזת החודש. נהוג בקהילות המתפללות בנוסח איטליאנו (בני רומי או הלועזים) לומר 'יהי רצון' ו'אחינו' בימי ב' וה', וכן לשלב את 'אחינו' בהכרזת החודש בשבת מברכין.

מטרתו של מאמר זה לבחון את מקורותיהם של מנהגים מרכזיים אלה, לתהות על משמעויותיהם ולנטר את התפתחותם במהלך הדורות בארצות שונות. זאת לצידם של מנהגים נוספים לאמירת 'יהי רצון' ו'אחינו' שהיו קיימים בנוסחים נוספים אשר פסו ועברו מן העולם.

המקור הראשוני של המנהגים: סדר רב עמרם גאון

המקור הקדום ביותר לאמירתן של הבקשות הנידונות כאן הוא סדר רע"ג, מהמאה התשיעית.¹ הבקשות כולן או מקצתן, ולו רק מטבעות לשון המאפיינות אותן, אינן מופיעות בשום מקור בספרות חז"ל לענפיה. רע"ג מציין את הבקשות לאמירה בימים ב' וה' לאחר קריאת התורה, וכן בראשי חודשים, ללא 'אחינו', לאחר קריאת התורה. גולדשמידט² הציע כי האמירה השנייה, בראשי חודשים, נוספה לסדר רע"ג בשלב מאוחר יותר. זאת במיוחד בשים לב לכך כי המהדורה העתיקה ביותר של סדר רע"ג הנמצאת בידינו היא מספרד של המאה הי"ד–ט"ו. הוספה שכזו לסדר רע"ג, מטבע הדברים, הייתה אמורה לשקף מנהג שהיה מוכר למי שהוסיפו לסדר רע"ג. דא עקא, המנהג לאמירת הבקשות בראשי חודשים לא תועד בשום כתב יד של סידור תפילה ובשום מקור אחר. לצורך כתיבתו של מאמר זה נבדקו כל כתבי היד המקוונים אשר בקטלוג 'כתיב' של הספרייה הלאומית. על כן, סביר יותר להניח כי מנהג ספרד לאמירת הבקשות בשבתות מברכין שובש בכתב היד לאמירה בראשי חודשים. הדבר ניכר גם בהשמטת 'אחינו' בראש חודש, השמטה המקובלת בשבתות מברכין דווקא בנוסח ספרד. בהמשך המאמר נראה גם כי שם האלוהות בקטעי 'יהי רצון' לראשי חודשים הוא השם הספרדי 'אלוהי השמיים' ולא 'השמיים', כפי שמופיע בסדר רע"ג

1 סדר רב עמרם גאון (מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' 80, 109).

2 רב עמרם גאון (שם).

לאמירה בימי ב' וה'.

שתי האמירות שהוצעו ע"י רע"ג, בימי ב' וה' ובר"ח, לא תועדו בסידורי התפילה הראשונים הנוספים – לא בזה של רס"ג,³ לא בסידור רשב"ן,⁴ ואף לא בסידורו של הרמב"ם.⁵ יתרה מזו, שתי האמירות אף לא תועדו בשום קטע מקטעי הגניזה הקהירית המצויים באוסף המלא של קטעי הגניזה כפי שנקבצו ע"י פרידברג.⁶ זאת פרט לכתב יד אחד אשר מופיע אומנם באוסף הגניזה, אולם הוא מאוחר מאוד ומציג את מנהג ספרד וספק אם מקורו בגניזה כלל.⁷ מכאן גם שהאמירה לא תועדה במקור ארץ ישראלי כלשהו, ולכן לא הוכנסה לסידור ארץ ישראל שנערך לאחרונה.⁸

לאחר כ־300 שנה של היעדר כל תיעוד של האמירה, היא צצה במקביל בכמה ארצות באירופה במאה הי"ב–י"ד, אבל לא במזרח התיכון ולא בצפון אפריקה. כך הבקשות (כולל 'אחינו') מופיעות במחזור ויטרי באשכנז, לאמירה בתפילת מנחה של שבת,⁹ ובספר מחכים, גם הוא מאשכנז.¹⁰ האמירות מופיעות גם בספר כל בו,¹¹ שמקורו כנראה מהפרובנס, וזאת לאמירה בשבת מברכין, ובאבודרהם¹² מספרד, גם כן לאמירה בשבת מברכין (ללא 'אחינו'). נוסף על אלה, בספר מלמד התלמידים¹³ מופיע קטע ה'יהי רצון' הראשון בסופה של פרשנות על פרשת 'כי תבוא'.

ההופעה המקבילה למדי של האמירה בארצות שונות פוסלת, אפוא, את האפשרות לכאורה שהחיבור של הבקשות ואמירתן הראשונית מקורן בארץ אירופית כלשהי, ומשם, או מארץ אירופית אחרת, נוספה האמירה לכתב יד מאוחר של סדר רע"ג. סביר יותר להניח כי סדר

3 סידור רב סעדיה גאון (מהדורת י' דודזון, ש' אסף, וי' יואל. ירושלים תש"ס).

4 סידור רשב"ן (מהדורת ש' צ' שיק, וינה, תרנ"ד).

5 סידור הרמב"ם, משנה תורה, ספר אהבה, מפעל משנה תורה, תשע"ה).

6 גניזת קהיר <https://fjms.genizah.org/?UIT>.

7 מדובר בכת"י CUL Or. 1080 10.2, אשר הגיע לספריית אוניברסיטת קיימברידג' בשנת 1751, כלומר לפני ביקורו של סלומון שכטר בקהיר, ומקורו מוגדר 'אוריינטלי'. כתב היד הוא של סידור תפילה המציג את האמירה של ארבע הבקשות 'יהי רצון' ללא 'אחינו' בשבת מברכין כמנהג ספרד. כך גם שם האלוהות, 'אלוהי השמיים', הוא כמנהג ספרד ולא 'השמיים' כמנהג רע"ג. הסידור מציג גם את מזמורי שיר של יום כסדרם, כך שנראה שהוא כתב יד ספרדי מאוחר, אולי אף של גולי ספרד שהיגרו לארץ כלשהי במזרח התיכון. כתב היד הוגדר על ידי פוגל וארליך כבבלי-ספרדי (ש' פוגל וא' ארליך, 'לתולדות נוסחה הקדום של ברכת השכיבנו', תרביץ, פ"ד (תשע"ו), עמ' 97). ראו גם א' קלרמן, 'הקיבוע של שיר של יום בתפילת שחרית', מורשת ישראל, 20 (2022), עמ' 67–90.

8 סידור ארץ ישראל לכל ימות השנה (מהדורה שלישית, ירושלים תשפ"א).

9 ש' ויטרי, מחזור ויטרי (מהדורת א' גולדשמידט, כרך ב', ירושלים, עמ' רצ"ט).

10 נ' ב"ר יהודה, ספר מחכים (מהדורת י' פריימן. קרקוב תרס"ט).

11 ספר כל בו, נאפולי, ר"ן.

12 ד' אבודרהם, אבודרהם השלם (מהדורת ש' קרויזר, ירושלים תשכ"ג, עמ' קצ"ג).

13 י' ב"ר אבא מאר, מלמד התלמידים, ליק, 1866.

רע"ג שהוזמן, ככל הנראה, על ידי קהילת ברצלונה, הגיע משם לספרד, לפרובנס ולאשכנז, וסביר להניח שגם לאיטליה, כפי שנראה להלן.

מהיכן נובעת האמירה שהציע רע"ג, אם אין היא מופיעה כלל במקורות חז"ל? ניתן, כמובן, להניח כי רע"ג עצמו חיבר אותה או שמקורה באחת מישיבות בבל. ואולם סביר יותר להניח כי מקורה של האמירה במנהג העתיק של קריאת קטעים מהתורה ומהנביאים בהזדמנויות שונות, בימי חול ובשבתות ואף במוצאי שבתות, מנהג שנהג הן בארץ ישראל והן בבבל ואשר פסק בסוף תקופת הגאונים.¹⁴ הבקשות שציין רע"ג בארבעת קטעי 'יהי רצון' ו'אחינו' מזכירות את תוכנם של ברכות ההפטרה ושל שני פרקי 'יקום פורקן' (כלומר יהי רצון) הבבליים הנאמרים לאחר קריאת ההפטרה מספרי הנביאים מדי שבת וחג: כינון המקדש כנאמנות דברי ה', בקשת רחמים וברכה לתלמידי חכמים. נראה כי מטרת ארבע הבקשות ו'אחינו' הייתה להציג אלטרנטיבה של בקשות ללא ברכות בשם ובמלכות עבור מועדים נוספים של קריאת נביאים. מכאן האמירה בחול בימי קריאת התורה, ב' וה', ומכאן המנהג האשכנזי הקדמון שצינו לעיל לאמירה בשבת במנחה. במנהג הספרדי, לעומת זאת, לא ברור איך האמירה שנהגה במקור בחול הועברה דווקא לאמירה בשבת מברכין. אולי הדבר קשור לאמירת בקשות כחלק מהכרזת החודש (בקטעי 'מי שעשה נסים' ו'יחדשהו'), כך שהוסיפו משם עוד בקשות.

מגמות במנהגים לאמירת 'יהי רצון' ו'אחינו'

להלן נעקוב אחרי הופעת המנהגים לאמירת הבקשות בסידורי תפילה בנוסחים השונים שנהגו בקהילות אירופה. זאת, ראשית, בימי הביניים, על סמך אוסף כתבי היד הזמינים בקטלוג 'כתיב', ולאחר מכן, בתקופות מאוחרות יותר, על סמך סידורים שלאחר המצאת הדפוס, באמצעותם של הסידורים המקוונים שבקטלוג הספרייה הלאומית. כתבי היד יכולים להעיד על המקומיות של המנהגים טרם המצאת הדפוס, שהביאה בעקבותיה יצירה של אחידות רבה יותר במנהגי תפילה. עם זאת חשוב לציין כי ההופעה של אמירת הבקשות בכתבי היד בנוסחים השונים קיימת רק במיעוטם של כתבי היד. האמירה הייתה רחוקה מלהיות דבר שבקונסנזוס בכל הנוסחים טרם המצאת הדפוס. הדבר בולט במיוחד בנוסח

¹⁴ י"מ תא-שמע, התפילה האשכנזית הקדומה. ירושלים תשס"ג, עמ' 132, 152; ע' פליישר, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגשמותן, חלק א', ירושלים תשע"ב, עמ' 151-154, 567-576.

איטליאנו, שממנו נשתמרו כתבי יד רבים, אולם רק מיעוטם מציין את האמירה.

נוסח קטלוניה

מן הראוי להתחיל את בדיקתם של הנוסחים השונים עם נוסח זה, זאת מתוך הנחה שנוסח זה אכן קלט לראשונה באירופה את סדר רע"ג. מבחר של כתבי יד מן המאה הי"ג-ט"ו בנוסח קטלוניה מציג את האמירה של קטעי ה'יהי רצון', ללא 'אחינו', כפתיח להכרזת החודש.¹⁵ גם בסידור קטלוניה המחודש בן ימינו נכללה האמירה באופן זה.¹⁶ מנהג זה החל להתקבל במקביל גם בנוסח ספרד, אם כי באופן מקוטע, במאה הי"ג-י"ז. אולי מעיד הדבר כי במהדורה המקורית של סדר רע"ג זה המנהג שהופיע לצד האמירה בימי ב' וה', ואמירה זו שובשה במהדורות מאוחרות של סדר רע"ג לאמירה בראש חודש. ייתכן, כמובן, גם המצב שבו מנהג ספרד נכנס לכתב יד מאוחר של סדר רע"ג באופן משובש. מעניין לציין כי האמירה בימי ב' וה' שצוינה לראשונה על ידי רע"ג לא התגלגלה לשום כתב יד של סידור תפילה בקטלוניה, וכפי שנראה להלן גם לא בספרד. לא ברור מתי ומדוע הומרה האמירה של הבקשות בחול לאמירה בשבתות מברכין. כאמור, חסרות 300 שנים ברצף ההיסטורי של האמירה.

נוסח ספרד

כאמור לעיל, בנוסח ספרד, כמו בנוסח קטלוניה, התקבעה האמירה של ארבע בקשות ה'יהי רצון', ללא 'אחינו', כפתיח להכרזת החודש בשבת מברכין. ואולם למרות שהאבודרהם¹⁷ ציין כבר אמירה זו, היא מופיעה לפני המצאת הדפוס רק במספר כתבי יד.¹⁸ גם משהחלה הדפסתם של סידורי תפילה, האמירה הופיעה בסידורי נוסח ספרד מאוחר יחסית. כך היא אינה מופיעה בסידורי ונציה הספרדיים של המאה הט"ז, וגם לא במאה הי"ז. הפעם הראשונה שהאמירה מופיעה בסידור ספרדי מודפס היא בסידור 'בית תפילה' באיסטנבול בשנת תצ"ט (1739), ומייד לאחר מכן גם בסידור ליוורנו משנת ת"ר (1740), שבו מופיע גם המנהג שלא לומר את הבקשות בשבת מברכין של ראש חודש אב. אם נניח שהאמירה של הבקשות בשבת מברכין מקורה בקטלוניה, אזי גם בחצי האיברי, כמו גם בנוסחים אחרים,

15 פריס BN 590, המאה הי"ג; פארמה 1752 המאה הי"ד; ניס Ms. Sequier 13 המאה הי"ד; קונטנוזה רומא 2741 המאה הט"ו.

16 סידור קטלוניה (מהדורת עידן פרץ, ירושלים תשע"ט).

17 אבודרהם (לעיל הערה 12).

18 פארמה 1911 המאה הי"ד-ט"ו; NY JTS 2674 מהמאה הי"ד-ט"ו; פארמה 2072 מהמאה הט"ו; סנט פטרבורג A31

מהמאה הט"ו.

האמירה לא התקבלה כחלק אינטגרלי של סדר התפילה אלא לאחר שנים רבות.

נוסח אשכנז המזרחי

מבין נוסחי התפילה המרכזיים, זהו הנוסח שלא מופיעה בו כלל האמירה של הבקשות בימי ב' וה', כפי המנהג המקובל בנוסח זה כיום, וזאת עד המאה הטי"ז. האמירה של הבקשות לאחר קריאת התורה במנחה של שבת, שהוצעה במחזור ויטרי,¹⁹ מופיעה כפי שכבר ציינו לעיל גם בספר מחכים,²⁰ אולם בכתבי יד של סידורים אשכנזיים המנהג הזה מופיע רק בכתב יד אשכנזי אחד מהמאה הי"ג–י"ד,²¹ ובהמשך נראה גם אמירה שכזו המופיעה בכתב יד צרפתי אחד. ניתן, אפוא, להניח, כי מנהגו זה של ר' שמחה מוויטרי, לא זכה לתפוצה נרחבת ולא אומץ במידה רבה.

אמירת הבקשות בימי ב' וה' אצל אשכנזים, על פי המצוין בסדר רע"ג, ראשיתה, כאמור, במאה הטי"ז. סידורים מודפסים ראשונים של נוסח אשכנז לא הכילו גם הם את האמירה, וזאת בהמשך לאייהופעתה טרם המצאת הדפוס. כך הדבר בסידור טיהינגן ש"כ (1560), בסידור מנטובה שכ"ה (1565), וכך גם בשלושה סידורים שהפכו לידועים, והם מאוחרים יותר: סידור ר' שבתי סופר, לובלין שע"ז (1617), סידור תפילה דרך שיח השדה, ברלין תע"ג (1713) וסידור בית תפילה תע"ג (1713).

הוספת האמירה של הבקשות בימי ב' וה' החלה בסידור קרקוב שלי"ח (1578), שבו הופיעו הבקשות ללא ניקוד, עדות להיוטן חדשות בנוסח. נראה, אם כן, כי מקורו של החידוש בפולין, וסביר שהיה זה בקרקוב, אשר בסידור שנדפס בה הופיעה האמירה לראשונה. עם זאת, תהליך האימוץ של האמירה היה הדרגתי בתחילת הדרך. סידור לובלין שמ"ב (1582), וכמוהו גם סידור 'בית תפילה מכל השנה', קרקוב שני"ז (1597), כמו גם אחריהם סידור הנאו שע"ו (1616), כולם אינם כוללים את האמירה. אולם סידור לובלין ת"ח (1648), המאוחר יותר, כבר כולל את האמירה בהדפסה עם ניקוד. סידור מחוץ לפולין המתייחס לראשונה לאמירה הוא סידור אמסטרדם ת"ו (1646), שיצא לאור 68 שנה לאחר הסידור הראשון שכלל את האמירה, והוא מציין 'ובפולין אומרים זה', ומכלל הן אתה שומע לאו, כי באירופה המערבית החידוש טרם נקלט. יובל שנים מאוחר יותר, החל מסוף המאה

19 ויטרי (לעיל הערה 9).

20 ב"ר יהודה (לעיל הערה 10).

21 כ"ח פריס Ms. H133A.

היי"ז, המנהג כבר נתפס כמנהג אשכנזי כללי. האמירה מופיעה בסידורי 'תפילה מכל השנה' ברלין תנ"ט (1699) ות"ס (1700), וכך גם בסידור זולצבאך תס"א (1701), אם כי בסידור זה הבקשות עדיין נדפסו באותיות קטנות.

חולפות עוד שנתיים, ובסידור 'תפילה דרך ישרה' של הרב יחיאל מיכל סגל אפשטיין, פרנקפורט ד'אודר תס"ג (1703), הבקשות מוגדרות כ'תחינות', ועל כן מצוין לגביהן שאומרים אותן רק בימי ב' וה' שאומרים בהם תחנון, כפי המנהג התקף כיום. מכאן ואילך ההדפסה של הבקשות בסידורי נוסח אשכנז המזרחי הופכת לדבר שבשגרה, פרט ללונדון, שבה ב'סדר התפילה' תק"ל (1770) הבקשות אינן מופיעות. הגדילו עשה סידורי זולצבאך תע"ב (1712) וווילהרמרשדורף תפ"ה (1725) אשר ציינו כי האמירה נוהגת גם בתעניות ציבור.

במקביל, האמירה בימי ב' וה' זוכה להתייחסות גם בספרי הלכה אשכנזיים של חכמי פולין, וזאת כבר במאה הי"ז, וההתייחסות לבקשות היא כאל קטע תפילה נורמטיבי לכל דבר. כך הדבר ב'מגן אברהם'²² וכך הדבר בש"ך.²³

מה הביא להכללה הפתאומית של הבקשות בקרקוב של 1578, ולאיוצן הכללי המהיר יחסית במרחבי נוסח אשכנז המזרחי לאחר מכן? ברור כי הכנסת הבקשות לתפילה במקום שקבע רע"ג לאמירתן היה חייב להיעשות על ידי תלמיד חכם. לא זו בלבד שמדובר בחידוש עבור נוסח אשכנז, אלא אף מדובר בקטע תפילה שלא היה מוכר לרבים, שלא כמו מזמורי תהלים למשל, שהרי הבקשות הופיעו רק בסדר רע"ג (ובמחזור ויטרי במנחה של שבת). ניתן להניח כי מי שיזם את האמירה לראשונה הוא הרמ"א (ר' משה איסליש), בן התקופה (1530–1572) ואיש קרקוב, שעסק רבות במנהגי אשכנז. הדבר יכול גם להסביר את התקבלותו של המנהג ראשית בפולין ואחר כך באירופה האשכנזית כולה. ייתכן גם כי הרמ"א נחשף למסורת האיטליאנית, אשר כפי שנראה להלן שמרה על האמירה בימים ב' וה', שאולי היא במקורה ארץ ישראלית. אולי רישום המנהג היה שונה בכתבי יד קדומים של סדר רע"ג. החוסר בכתבי יד מוקדמים למאה הטי"ו של סדר רע"ג מקשה על הבנה ברורה של הבחירה באימוץ האמירה בימי ב' וה' דווקא, ולא בחזרה למנהג האשכנזי הקדום של ר' שמחה מוויטרי לאמירה במנחה של שבת.

22 א' א' גומבינה, מגן אברהם, פירוש על שו"ע או"ח, סי' קמ"ז ס"ק י'.

23 ש' הכהן (הש"ך) שפתי כהן. פירוש על שו"ע או"ח, סי' רמ"ה ס"ק כ"ד.

נוסח החסידים

תנועת החסידות אימצה כידוע ככלל את נוסח האר"י כפי שהציע תלמידו ר' חיים ויטאל.²⁴ נוסח זה מבוסס על סידור ונציה הספרדי משנת רפ"ד (1524).²⁵ סידור זה אינו כולל עדיין את אמירת 'יהי רצון', לא בשבת מברכין, ולא בימי ב' וה', וכך הדבר גם במהדורה הבאה של סידור ונציה משנת ש"ד (1544). אי לכך, הסידורים החסידיים הראשונים סטו מהנוסח שכבר התקבע אז בסידורי נוסח אשכנז לאמירת הבקשות בימי ב' וה' שאין אומרים בהם תחנון והשמיטו אותם מנוסח התפילה. כך הדברים בסידור התפילה החסידי הראשון 'סדר התפלה' זאקלאוו תקמ"א (1781) וברוב הבאים אחריו.²⁶ מאידך גיסא, הסידורים החסידיים הראשונים גם לא כללו את הבקשות לאמירה בשבת מברכין, שהרי אלה אינן מופיעות כלל בסידור ונציה רפ"ד. במקומם קבעו ראשוני החסידות, בחלק מהסידורים, לשבת מברכין, אמירה של 'יהי רצון' קבלי לגברים לעניין ראיית קרי, אשר הוחלף ברבות השנים ב'יהי רצון' של 'תפילת רב' שהתקבע בתפילות נוסח אשכנז.²⁷

ואולם כבר מתחילת דרכו של נוסח החסידים, המנהג האשכנזי לאמירת הבקשות בימי ב' וה' הלחל גם לסידורי החסידים. כך כבר בסידור שקלאוו תקמ"ח (1788) האמירה הודפסה באותיות כתב רש"י, וכך גם בהמשך ב'סדר תפלות היראה' סידלקוב תקע"ז (1817), גם כן עדיין בכתב רש"י. מכאן ואילך, ובהדרגה, האמירה האשכנזית נכללה כחלק אינטגרלי של התפילה בסידורי חסידים.²⁸ אין מדובר כאן באימוץ של חידוש מהנוסח האשכנזי, אלא, במקרה זה, מדובר בחזרה אליו, מכיוון שנוסח זה כלל כבר את האמירה באופן תקני כאשר נולדה החסידות. עם זאת, מכיוון שהאמירה לא הופיעה ב'סידור הרב' של מייסד חסידות חב"ד ר' שניאור זלמן מלאדי,²⁹ חסידי חב"ד אינם אומרים את הבקשות.

נוסח אשכנז המערבי

נוסח זה בא לידי ביטוי ציבורי, בעת החדשה, בסידורי 'שפה ברורה' שיצאו לאור בעיירה רדליים הסמוכה לפרנקפורט. סידור זה יצא לאור במהדורות רבות, אולם לא מכולן נותרו

24 ח' ויטאל, שער הכוונות, ירושלים תשמ"ח.

25 תמונות תחנונות תפלות ספרד, ונציה, תפ"ד (1524).

26 סידור ר' שבתי מרשקוב תקנ"ד (1794); 'סידור הרב תורה אור' שקלאוו תקס"ג (1803); ר' קופל, 'קול יעקב', סלויטה תקס"ד (1804).

27 א' קלרמן, 'תוספות לתפילות הקבע במנהגי אשכנזים בעת החדשה: תפילת רב' ול'דוד ה' אורי וישעי'. טרם פורסם.

28 למשל בסידור 'עמודי שמים' קארץ תקע"ד (1818); בסידור 'תפילה ישראל' ראדוויל תק"פ (1820); ב'סדר תפילה כמנהג ספרד' צ'רנוביץ תקצ"ח (1838) ובסידור 'דרך החיים כמנהג ספרד' תרט"ו (1853).

29 לעיל הערה 26.

עותקים זמינים. במהדורות השנייה והשלישית, מהשנים תקס"ו (1806) ותקס"ח (1808), האמירה של הבקשות בימים ב' וה', כפי שהתקבעה זה מכבר בנוסח אשכנז המזרחי, אינה מופיעה. לעומת זאת, במהדורות השביעית והשמינית מהשנים תק"פ (1820) ותקפ"א (1821) בהתאמה, האמירה כבר מופיעה. ניתן, אפוא, להניח כי ההכללה של האמירה התחילה בסביבות 1815. עם זאת, סידור 'עבודת ישראל' של ז' בער במהדורתו משנת תרצ"ז (1937)³⁰ עדיין מציין כי "בקצת קהילות אין אומרים זה".

נוסחי צרפת

ככלל, נוסח צרפת העתיק הושפע משכניו,³¹ וכך הדבר גם לעניין אמירת הבקשות. במאה הי"ג מופיע המנהג האשכנזי העתיק של אמירת הבקשות במנחה של שבת לאחר קריאת התורה,³² ולעומת זאת, כמאה שנים מאוחר יותר, במאה הי"ד-ט"ו, מופיע המנהג של רע"ג לאמירה בימים ב' וה' לאחר קריאת התורה,³³ כולל 'אחינו', וגם, במקור נוסף, ללא 'אחינו'.³⁴ זאת בעקבות מנהג שהיה קיים כבר באיטליה, כפי שנראה להלן.

מנוסח פרובנס הקדום השתמר רק כתב יד אחד³⁵ המציג את מנהג ספרד של אמירת ארבע הבקשות ללא 'אחינו' בהכרזת החודש. לצד זאת, השתמרו כמה כתבי יד לנוסח קרפנטרץ שבאזור הפרובנס המציגים אף הם את מנהג ספרד.³⁶ נוסף על כתבי יד אלה השתמר נוסח אחד מיוחד מקרפנטרץ³⁷ של המאה הי"ד, עם אמירה של חמש בקשות 'יהי רצון', ולא ארבע, בכל שבת, ונוסחה של החמישית הוא: 'יהי רצון מלפני אלוקי השמים לעקור מלכות זדון ולכלות מלכות הרשעה להשמיד אויבינו... וכל החושבים מחשבות רעות עלינו ועל כל עמו בית ישראל וכן יהי רצון ונאמר אמין'. ספר כל בו³⁸ מהפרובנס, בן התקופה, רומז אף הוא לקיומו של 'יהי רצון' זה, המעיד על רדיפות.

30 סדר עבודת ישראל (מהדורת ז' בער ברלין, תרצ"ז).

31 א' גבאי, 'מיפוי נוסחי התפילה', המעין, 242 (תשפ"ב), עמ' 171.

32 פריס BN hebr. 638.

33 מוסקבה אוסף גינצבורג 728.

34 המבורג אוסף לוי 38.

35 פארמה 1923 מאה ט"ו.

36 הספרייה הלאומית לונדון Add. 19667 המאה הי"ד; NY JTS 4058 המאה ה"ט; קונטנוזה רומא 2740 מאה ט"ו-ט"ז.

37 פארמה 1740 מאה י"ד.

38 לעיל הערה 11.

נוסח איטליאנו

מספר כתבי היד של סידורי תפילה בנוסח איטליאנו (בני רומי או לועזיים) הוא רב מאוד ככלל, והוא גדול לאין שיעור ממספר כתבי היד של סידורי תפילה בנוסחים אחרים. בהתאמה, גם מספר כתבי היד המתעדים אמירה של הבקשות רב יחסית, אולם עדיין מספר הסידורים בכתב יד בנוסח איטליאנו שאינם מציגים אמירה כלשהי של הבקשות רב יותר ממספר הסידורים בכתב יד המתעדים אמירה זו. סידורי התפילה בכתב יד הכוללים את האמירה מציגים מגוון מנהגים גדול, שחלקו ממשיך את מנהג בבל לאמירה בימי ב' וה',³⁹ חלקו מציג את המנהג הקטלוניספרדי (שאולי גם הוא בבלי) לאמירה בשבת מברכין, אולם זאת נוסף על האמירה בימי ב' וה',⁴⁰ חלקו מציג מנהג איטאליאני ייחודי של שילוב של 'אחינו' בתוך הטקסט של הכרזת החודש,⁴¹ וכתב יד אחד מציין את אמירת 'אחינו' בכל שבת ואמירת 'יהי רצון' בשבת מברכין.⁴²

ניכרת, אפוא, השפעה של מנהגי חצי האי האיברי, מחד גיסא, ואימוץ של האמירה בימי חול כפי שהציע רע"ג, מאידך גיסא. להלן נראה כי גם מנהג רומניא אימץ את המנהג לומר את הבקשות בימי ב' וה'. בהיות המנהג האיטלאני והמנהג הרומניוטי סמוכים יותר למנהג התפילה הארץ ישראלי העתיק, עולה האפשרות, שלא ניתן להוכיחה מעבר למנהגים העולים מתוך סידורי התפילה העתיקים, כי המנהג לומר את הבקשות בימי ב' וה' מקורו ארץ ישראלי במקורו, לאחר אמירת קטעי הנביא בימים אלה, בעוד המנהג לומר אותם בהכרזת החודש הוא בבלי. עם זאת יש לזכור כי לא התגלתה שום עדות לכך בקטעי הגניזה של סידורי תפילה בנוסח הארץ ישראלי.

הופעתם של סידורים מודפסים בנוסח רומי החל מסוף המאה הטי"ו התאפיינה במשך כמאה שנה באי הכללתה של האמירה כלל, לא בחול ולא בשבתות מברכין. כך הוא בסידורי שונצין רמ"ו (1486) ובולוניה רצ"ז (1539). בסידור מנטובה שי"ז (1557) מופיעה האמירה של 'אחינו' בלבד בהכרזת החודש. בסידור מנטובה תל"ו (1676) מופיעה לראשונה בסידורים

39 פארמה הי"ד; פארמה 1742 המאה הי"ד; פארמה 1903 סוף המאה הי"ד; פארמה 1771 המאה הי"ד-ט"ו; פארמה 1998 תחילת המאה הט"ו; טרויאנה, מנטובה 20 רל"ז (1477); הספרייה הבריטית Add. 27072 רמ"ב (1482); אסטנוה, מודנה Ms. A.J.9.21 ר"ן (1490); בודפסט אוסף קאופמן A360 מאה ט"ו; מוסקבה אוסף גינצבורג 726 מאה ט"ו; מונטיפיורי לונדון 214 מאה ט"ו.

40 פארמה 1921 קס"ז 1407; מונטיפיורי לונדון 213 קצ"ב (1431); פארמה 1754 רל"ט (1479); NY JTS 8242 רמ"א (1481); בודפסט אוסף קאופמן A359 מאה ט"ו-ט"ז;

41 פארמה 350 מאה י"ד-ט"ו; פארמה 3008 ק"ס (1400); אוני' יוהן קרישטי טנקנברג פרנקפורט Ms. Oct. 130 המאה הט"ו.

42 קונטנוזה רומא 2744 מאה י"ד-ט"ו.

מודפסים בנוסח רומי האמירה הכפולה בימי ב' וה' של 'יהי רצון' ו'אחינו', ובשבת מברכין – אמירת 'אחינו' בלבד בתוך הכרזת החודש. כך הוא הדבר גם בסידור ונציה תק"ח (1748). גם כיום מקובלת בנוסח איטליאנו האמירה של 'יהי רצון' ו'אחינו' בימי ב' וה' לצד אמירת 'אחינו' בלבד בהכרזת החודש.⁴³

נוסחי רומניא והביזנטיון

נוסח רומניא, לעניין האמירה של הבקשות, כפי שהדבר נראה בכתבי יד שונים, דומה בעיקרו לנוסח איטליאנו, עם שינויים רבים יותר, והכול ללא אמירה כלל בשבתות מברכין: אמירה בימי ב' וה' של 'יהי רצון' וגם 'אחינו',⁴⁴ אמירת 'יהי רצון' בימים ב' וה' ללא 'אחינו',⁴⁵ אמירה בימים ב' וה' של 'יהי רצון' ובכל שבת 'אחינו',⁴⁶ ואמירה רק של 'אחינו' בכל שבת.⁴⁷

גם נוסחי קנדיה⁴⁸ וקורפו⁴⁹ מציגים, בכתבי יד עתיקים מן המאה הי"ג–י"ד, את המנהג העתיק של אמירת 'אחינו' בכל שבת, ובקנדיה במאה הטי"ו⁵⁰ נהגת כבר אמירה של 'יהי רצון' ללא 'אחינו' בימי ב' וה'. במנהג כפא של המאה הי"ח⁵¹ נאמרו ארבע בקשות הייהי רצון' בימי ב' וה' ו'אחינו' בכל שבת.

---

43 ראו למשל סדר תפלות כמנהג בני רומה כפי הנהוג בירושלים עיה"ק, בעריכת ה"מ סרמוניטה וא"מ פיאטילי (מהדורה שלישית, ירושלים תשע"ד).

44 פריס ספרייה לאומית Ms. Hebr. 616 רפ"ד (1524); מוסקבה אוסף גינצבורג 746 מאה ט"ו.

45 פריס כי"ח H58A מאה ט"ו; פארמה 1791 מאה ט"ו.

46 פארמה 1782 רמ"ה (1485).

47 סנט פטרבורג Ms. C18 מאה י"ז–י"ח.

48 לונדון הספרייה הלאומית Or. 9150 המאה הי"ד.

49 פריס הספרייה הלאומית Ms. Hebr. 606 המאה הי"ג–י"ד.

50 ירושלים הספרייה הלאומית Ms. Heb. 8 3318 המאה הט"ו.

51 סדור מנהג כפא, קלעא תצ"ה (1735).

עיונים השוואתיים בנוסחים השונים

לאחר הבדיקה ההיסטורית דלעיל של אמירת הבקשות בכל אחד מהנוסחים הרלוונטיים השונים, ניתן עתה לערוך מספר השוואות שיטתיות ביניהם, וזאת כפי שנראה בקטעים שלהלן: מועדי אמירת הבקשות 'יהי רצון' ואחינו' לפי הנוסחים הקיימים כיום; השנים שבהן התקבעה האמירה של בקשות 'יהי רצון' ו/או 'אחינו' בחול ו/או בשבת בכל אחד מהנוסחים הרלוונטיים הקיימים כיום ושם האלוהות בתחילת 'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת 'אחינו'.

מועדי האמירה של הבקשות לפי נוסח רע"ג ובנוסחים הקיימים כיום

לוח 1 מציג את מועדי אמירת הבקשות 'יהי רצון' ואחינו' לפי נוסח רע"ג ובנוסחים הקיימים כיום. האמירה בימים ב' וה' מקורה בנוסח רע"ג, שהוא המקור הקדום מכולם לאמירה הבקשות, וזו התגלגלה משם לנוסח איטליאנו בימי ב' וה'. לא ברור מתי האמירה הגיעה לראשונה לנוסח איטליאנו ואם הכללתה בסידורי תפילה שם מקורה בהיחשפות ראשונית לסדר רע"ג. בכל מקרה, כפי שכבר ציינו לעיל, הקליטה של האמירה בנוסח איטליאנו לפני העת החדשה הייתה חלקית ביותר. כך גם לא ברור איך האמירה בימים ב' וה' הגיעה לנוסחי אשכנז המאוחרים, החל מן המאה הטי"ז. האם מתוך ידיעתו של הרמ"א, אם הוא אכן יזם את האמירה המחודשת, את סדר רע"ג, או שמא הדבר נובע מתוך מגע עם נוסח איטליאנו?

לוח 1: מועדי אמירת הבקשות 'יהי רצון' ואחינו' לפי סידור רע"ג ונוסחים קיימים כיום

הנוסח	מועד האמירה	חלקי האמירה
רב עמרם גאון	ימי ב' וה'	'יהי רצון' ואחינו'
רב עמרם גאון	ראשי חודשים (לא תועד בשום נוסח אחר)	'יהי רצון'
ספרד וקטלוניה	שבת מברכין	'יהי רצון'
אשכנז קדום (ויטרי)	שבת במנחה	'יהי רצון' ואחינו'
אשכנז מאוחר (מזרחי, חסידים ומערבי)	ימי ב' וה'	'יהי רצון' ואחינו'
איטליאנו קדום	מעורב	מעורב
איטליאנו מאוחר	ימי ב' וה'	'יהי רצון' ואחינו'
איטליאנו מאוחר	שבת מברכין	'אחינו'
רומניא	ימי ב' וה'	'יהי רצון' ואחינו'
רומניא	שבת מברכין או כל שבת	'אחינו'

החידה הגדולה יותר היא אימוצה של האמירה באופן מלא, או באופן חלקי, אם רק 'יהי רצון' או רק 'אחינו', לאמירה בשבתות במנהגים שונים: בשבת מברכין, בשבת במנחה, או בכל שבת, במספר נוסחים. בעיקרון, לא ברור מקור האמירות למיניהן בשבתות. אם הבקשות מרמזות לברכות ההפטרה ולייקום פורקן, אזי אלה נאמרים באופן מלא בשבתות, אם כך מדוע יש צורך ברמיזה נוספת? האמירה בחול, במיוחד בימים שאומרים בהם תחנון, מתייחסת לקטעי התפילה האלה כאל תחינות, לעיתים במפורש,⁵² בעוד האמירה בשבתות מתייחסת אליהם, לפחות בפועל, כאל בקשות, משום שתחינות לא נאמרות בשבת.⁵³ כפי שכבר ראינו לעיל, ההתייחסות לבקשות כאל תחינות בסידורים אשכנזיים במאה הי"ח הביאה לכך שבנוסחי אשכנזים הבקשות נאמרות בימי ב' וה' רק בימים שאומרים בהם תחנון.

שאלות אלה נובעות מהחוסר של כ-300 שנה ברצף ההיסטורי של סידורי תפילה או אזכורים לאמירתן של הבקשות בספרות הרבנית, החל מהמאה התשיעית (רע"ג) ועד למאה הי"ב (ספרי כל בו וויטרי). ייתכן שהחלקים החסרים ברצף ההיסטורי היו יכולים לשפוך אור על התפיסה בחלק מהנוסחים להפרדה בין האמירה של 'יהי רצון' לבין זו של 'אחינו'. אולי היו אלה שתי אמירות נפרדות במקורן שאיחד בשעתן רע"ג ואחר כך שבו והופרדו בדורות מאוחרים יותר ובארצות אירופיות שונות.

שנות ההתקבעות של אמירת הבקשות בנוסחים הקיימים כיום

לוח 2 מציג את הסידורים המודפסים הראשונים אשר בהם מופיעה אמירת הבקשות, ואשר לאחריהם האמירה מופיעה בצורה תקנית בסידורים המודפסים באותו נוסח. קשה להצביע על מגמה אוניברסלית, עבור כלל הנוסחים, לעניין מועדי ההטמעה של האמירה בנוסחים השונים. כך, המנהג הספרדי העתיק לאמירת 'יהי רצון' בשבת מברכין התקבע כחלק מהנוסח הספרדי התקני רק מאוחר מאד, בשנת 1739 בלבד, כלומר כ-250 שנה לאחר גירוש ספרד, אשר הרחיב את תחומי ההשפעה של הנוסח הספרדי אל רחבי אגן הים התיכון כולו. ההטמעה הכללית המאוחרת של האמירה בנוסח ספרד אירעה אף שהאמירה הופיעה כבר

52 ראו למשל סדור שער השמים, אמסטרדם, תע"ז.

53 על בקשות אישיות בשבת בתלמודים ובפסיקה הרבנית ראו למשל א ב עניינים נחוצים, <https://www.dirshu.co.il/wp-content/uploads/2022/06/%D7%A7%D7%A9%D7%AA-%D7%A6%D7%A8%D7%B%D7%99%D7%95-%D7%A9%D7%91%D7%AA.pdf>

מוקדם מאוד, כפי שראינו בספר האבודרהם.⁵⁴ אולי האימוץ המאוחר המלא של האמירה נובע מחוסרו של שורש קדום מאוד כלשהו, מקראי, משנתי או תלמודי, מבבל או מארץ ישראל, לאמירה של 'יהי רצון' בשבתות מברכין, וייתכן שהאמירה נתפסה כתוספת בלבד לבקשות שנאמרו כבר מקדמת דנא כחלק מהכרזת החודש (הקטעים 'מי שעשה ניסים' ו'יחדשהו').

לוח 2: השנים שבהן התקבעה האמירה של בקשות 'יהי רצון' ו'או ואחינו' בחול ו'או בשבת

נוסח	שנה	סידור	מנהג האמירה
ספרד	תצ"ט (1739)	בית תפילה איסטנבול	'יהי רצון' בלבד לפני הכרזת החודש
אשכנז המזרחי	ת"ו (1646)	סדור תפילה לכל השנה אמסטרדם	'יהי רצון' ואחינו' בימי ב' וה'
חסידים	תקע"ז (1817)	סדר תפילת היראה סידלקוב	'יהי רצון' ואחינו' בימי ב' וה'
אשכנז מערבי	תקע"ה (1815)?	שפה ברורה רדליים	'יהי רצון' ואחינו' בימי ב' וה'
איטליאנו	תל"ו (1676)	סדר תפילה מכל השנה מנטובה	'יהי רצון' ואחינו' בימי ב' וה', ואחינו' בהכרזת החודש

גם בנוסח איטליאנו, שבו הוטמע המנהג הכפול לאמירה בחול ובשבתות מברכין באופן חלקי ביותר והדרגתי לאורך דורות ארוכים, ההטמעה הכללית אירעה מאוחר יחסית, רק בשנת 1676, ואולי הסיבות לכך דומות לאלה שצינו לגבי נוסח ספרד.

דווקא בנוסחי האשכנזים, שבהם האימוץ של המנהג הנוכחי לאמירה בימי חול החל מאוחר מאוד, רק במאה הטי"ז, ההטמעה הייתה מהירה. אם נניח שראשיתו של המנהג הנוכחי היא אכן באמצע המאה הטי"ז, אזי כמאה שנה לאחר מכן האמירה כבר התקבעה במרחבי נוסח אשכנז המזרחי, אולי בגלל ההפצה הרחבה של סידורי תפילה מודפסים על ידי מספר מו"לים סמכותיים. חשוב לציין כי ההטמעה השיטתית של אמירת הבקשות בנוסח אשכנז המזרחי החלה כ-130 שנה טרם תחילתה של תנועת החסידות ונוסח התפילה החסידי שהיא יצרה. כלומר איהאמירה של הבקשות הייתה דווקא החידוש בראשיתו של הנוסח החסידי, ולא להפך. עם זאת, מכיוון שלא התקבע מנהג ספרדי-חסידי לאמירה בימי ב' וה', חזרה עטרה ליושנה כבר לאחר שלושים שנה מאז תחילתה של התנועה החסידית והדפסתם של סידורי התפילה שלה. נוסח אשכנז המערבי היה ככלל השמרני מבין כל הנוסחים, לעניין

54 אבודרהם (לעיל הערה 12).

אימוצם של חידושים בתפילה, והפגין הססנות רבה באימוצם של אלה.⁵⁵ כך היה הדבר גם לעניין אמירתן של הבקשות בימים ב' וה', שהפך תקני רק בערך בשנת 1815.

תחילתה של האמירה האשכנזית של 'יהי רצון' ואחינו' בימי ב' וה' באמצע המאה הטי"ז הגיעה להטמעה מליאה בכל גרסותיו של נוסח אשכנז לאחר כ-270 שנה, כולל הפסקת האמירה הזמנית על ידי הנוסח החסידי כחלק מהתהליך.

שם האלוהות בתחילת 'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת 'אחינו'

הניסוחים הלשוניים של ארבעת קטעי ה'יהי רצון' ושל 'אחינו' כמעט זהים בנוסחים השונים, וזאת פרט לשני ביטויים לשוניים הראויים לתשומת לב השוואתית שיטתית, והם: שם האלוהות בתחילתו של כל אחד מקטעי ה'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת האמירה של 'אחינו'. לוח 3 מציג באופן השוואתי את שם האלוהות בתחילת 'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת 'אחינו' בנוסחים השונים.

לוח 3: שם האלוהות בתחילת 'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת 'אחינו'

הביטוי	נוסח
שם האלוהות	
השמיים	רע"ג ימי ב' וה'; אבודרהם; ספרד קדום; ⁵⁶ איטליאנו קדום ⁵⁷
אלוהי השמיים	רע"ג ר"ח; ספרד; קטלוניה; קרפנטר; פרובנס; איטליאנו קדום ⁵⁸
אלוהינו שבשמיים	אשכנז קדום; ⁵⁹ איטליאנו קדום; ⁶⁰ צרפת
אבינו שבשמיים	ויטרי; אשכנזים; איטליאנו; רומניא; קורפו; כפא; צרפת
זהות המבורכים	
אחינו ישראל ונשיאי ישראל	רע"ג; ויטרי; איטליאנו קדום ⁶¹
אחינו כל בית ישראל ואנוסי ישראל	אשכנז קדום; ⁶² איטליאנו; רומניא; קורפו; קנדיא
אחינו כל בית ישראל	אשכנז; צרפת

הפתיחה של קטעי ה'יהי רצון' לימים ב' וה' בסדר רע"ג היא 'יהי רצון מלפני השמיים'. הכינוי לאלוהות בשם 'שמיים' הוא ייחודי. במקרא השמיים מוצגים כאספקלריה

55 ראו למשל א' קלרמן, "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד": מקורות ושלבי אימוץ של התוספת האחרונה לתפילת שחרית היומית, סידרא ל"ה תשפ"ג (בהדפסה), וכן קלרמן (לעיל הערה 27).

56 סדור מנהג ספרד לכל השנה ניו יורק ספריית ביהמ"ד ללימודי יהדות 4674, המאה ה"ד-ט"ו.

57 סדור מנהג רומה לכל השנה פארמה 1921, קס"ז (1407).

58 סדור מנהג רומה ניו יורק ספריית ביהמ"ד ללימודי יהדות 8242, רמ"א (1481).

59 סדור מנהג אשכנז ספרית כ"ח פריס Ms. H133A, מאה י"ג-י"ד.

60 סדור מנהג רומה ספרית מונטיפיורי לונדון 213, קצ"ב (1431).

61 שם.

62 לעיל הערה 59.

לאלוהות, כמו בפסוק 'השמיים מספרים כבוד אלי',⁶³ או כמקום מושבו המטפורי של האל, כמו בפסוק 'יושב בשמיים ישחק'.⁶⁴ כינוי בסמיכות של האלוהות בשם שמיים נמצא בביטוי 'יראת שמיים', המופיע לראשונה בתלמוד הבבלי.⁶⁵ אבודרהם⁶⁶ כבר ציין שהיו בספרד מי שהסתייגו מהכינוי לאלוהות 'שמיים' ותיקנו אותו ל'אלוהי השמיים', וזאת 'מפני שאין ראוי לומר מלפני השמיים שנראה כשואל מאת השמיים'. עם זאת, לטעמו של אבודרהם '[ו]נראה לי שאין לחוש שהרי כתוב בדניאל די שליטין שמיא, והטעם הקב"ה שהוא שוכן שמיים'. הכינוי 'השמיים' מופיע, אפוא, במעט מקורות עתיקים, וכאמור, כבר אבודרהם ציין שיש שתיקנו אותו ל'אלוהי השמיים', הביטוי שהפך בהמשך תקני בנוסח ספרד.

הביטוי 'אלוהי השמיים' מופיע כבר בסדר רע"ג לאמירה בראש חודש, והדבר מעיד על היות האמירה הזו תוספת מאוחרת, אולי ספרדית או קטלונית, לכתב יד של סדר רע"ג, וכנראה כשיבוש למנהג הספרדי לומר את 'יהי רצון' ללא 'אחינו' בשבתות מברכין. הביטוי 'אלוהינו שבשמיים' הוא מנהג משנה לשימוש בביטוי 'אלוהי השמיים'. לעומת זאת, הביטוי 'אבינו שבשמיים' התקבל כביטוי המתוקן ל'שמיים' בנוסחי איטליאנו, אשכנז ורומניא. בכל המנהגים נשאר, אפוא, הביטוי שמיים עם סמיכות המציינת ביתר בירור את אלוהי ישראל.

באמירה של 'אחינו' מופיעים בתחילת האמירה המבורכים באמירה זו, וייתכן שאלה משקפים מצבים היסטוריים רלוונטיים. במקור בסדר רע"ג מצוינים 'אחינו ישראל ונשיאי ישראל' בתור אלה הזקוקים להגנה ולהצלה. ראשי הגלותא בבבל, אשר כונו גם נשיאי ישראל, עמדו לעיתים בפני קשיים לא מועטים, בעיקר לעניין חשדות לזיהויים עם הקראים.⁶⁷ בדורות מאוחרים יותר, בנוסחי איטליאנו ורומניא, שונו המבורכים ל'אחינו כל בית ישראל אנוסי ישראל', אולי עקב רדיפות שהביאו לשמירת יהדות בסתר. בנוסח צרפת, ומאוחר יותר גם בנוסח אשכנז, הושמטו אנוסי ישראל, ככל הנראה משום שהביטוי לא היה כבר רלוונטי.

63 תהלים י"ט 2.

64 תהלים ב' 4.

65 למשל ת"ב ברכות ל"ג ע"ב.

66 אבודרהם (לעיל הערה 12).

67 מ' גינצלה, 'שלשלת ראשי גולת בבל מחורבן בית ראשון ועד המאה ה-14'. מכילתא ד' (תשפ"ב), עמ' 231-354.

כפי שראינו, נהוג בקהילות אשכנזים לומר בימים ב' וה' שאומרים בהם תחנון, מייד לאחר קריאת התורה, ארבע בקשות המתחילות במילים 'יהי רצון', ולאחריהן קטע בקשה הפותח ב'אחינו'. בקהילות ספרדים נהגו לומר את ארבע הבקשות של 'יהי רצון', ללא 'אחינו', בשבת מברכין, כפתיח להכרזת החודש. בנוסח איטליאנו (בני רומי או הלועזים) נוהגים לומר 'יהי רצון' ו'אחינו' בימי ב' וה', וכן לשלב את 'אחינו' בהכרזת החודש בשבת מברכין. מטרתנו של מאמר זה הייתה לבחון את מקורותיהם של מנהגים מרכזיים אלה, לתהות על משמעויותיהם ולנטר את התפתחותם במהלך הדורות בארצות שונות. זאת לצידם של נוסחי תפילה נוספים לאמירת 'יהי רצון' ו'אחינו'.

המקור הקדום ביותר לאמירתן של הבקשות שנידונו כאן הוא סדר רע"ג, מהמאה התשיעית. הבקשות כולן או מקצתן, ולו רק מטבעות לשון המאפיינות אותן, אינן מופיעות בשום מקור בספרות חז"ל לענפיה. רע"ג מציין את הבקשות לאמירה בימים ב' וה' לאחר קריאת התורה, וכן בראשי חדשים, ללא 'אחינו', לאחר קריאת התורה. האמירה בראש חודש אינה מתועדת בשום נוסח, והיא כנראה תוספת משובשת של המנהג הספרדי לאמירה בשבת מברכין. האמירה אינה מתועדת בשום מקור, ארץ ישראלי או בבלי, בגניזה הקהירית, והיא מופיעה במבחר מנהגי אירופה לאחר כ־300 שנה. ייתכן שמקורה של אמירת הבקשות במנהג הקריאה של פרקי נביאים בימים שונים, מעבר להפטרות.

בקטלוגיה ובספרד התמסד לאיטו המנהג לומר את ארבעת קטעי ה'יהי רצון', ללא 'אחינו', בשבתות מברכין. החל מאמצע המאה הי"ח המנהג הפך תקני בנוסח ספרד. בנוסח אשכנז הוצעה אמירה במנחה של שבת במחזור ויטרי, אולם זו לא אומצה כמעט לחלוטין. החל מאמצע המאה הט"ז הופיעה האמירה בסידורי תפילה של נוסח אשכנז המזרחי מפולין, ואולי זו התקבעה על ידי הרמ"א. לא ברור אם אימוצה של האמירה נובע מחשיפה לסדר רע"ג או לנוסח איטליאנו ואולי לשורשים ארץ ישראליים כלשהם. הנוסח החסידי השמיט את האמירה בסידוריו הראשוניים, אולם חזר ואימצה בתחילת המאה הי"ט, כאשר במקביל האמירה אומצה גם בנוסח אשכנז המערבי. בנוסח איטליאנו אומצה האמירה באופן חלקי בימי ב' וה', לצד 'אחינו' בהכרזת החודש. האימוץ המלא הגיע רק באמצע המאה הי"ז. מגמות מעורבות מוצגות גם בנוסחי תפילה נוספים.

הניסוחים הלשוניים של ארבעת קטעי ה'יהי רצון' ושל 'אחינו' כמעט זהים בנוסחים

השונים, וזאת פרט לשני ביטויים – שם האלוהות בתחילתו של כל אחד מקטעי ה'יהי רצון' וזהות המבורכים בתחילת האמירה של 'אחינו'. רע"ג השתמש בביטוי הנדיר 'השמיים', וזה תוקן במהלך הדורות ל'אלוהי השמיים' (ספרד) ו'אבינו שבשמיים' (איטליאנו ואשכנז). המבורכים ב'אחינו' על ידי רע"ג היו 'אחינו ישראל ונשיאי ישראל', אולי בגלל קשיים שחוו הנשיאים בבבל. בנוסחי איטליאנו ורומניא התקבע הנוסח 'אחינו ישראל ואנוסי ישראל', אולי בגלל רדיפות שם, בעוד בנוסח אשכנז התקבע הניסוח 'אחינו כל בית ישראל'.

Reciting of 'Yehi Ratzon' and 'Aheinu' after Tora readings on Mondays and Thursdays and on Shabbat of New Month blessing: Sequences of a custom

Aharon Kellerman

Abstract

It is customary in Ashkenaz communities to recite on Mondays and Thursdays (on which Tahanun is recited) immediately following the Tora reading, four requests beginning with 'Yehi Ratzon', followed by a request beginning with 'Aheinu'. In Sephardic communities, the four requests only are recited on Shabbat of New Month blessing. The Italian ritual includes the reciting on both weekdays and Shabbat. The objective of this article is to examine the sources of these customs, and to explore their development in several countries.

The initial source for the requests is the ninth century Rav Amram's Siddur. The mentioning there of a reciting on New Months is probably a later addition. The Sephardic custom emerged gradually in Spain and Catalonia, until fully adopted as of the 18th century. An early Ashkenaz custom of a reciting on Shabbat afternoon was not adopted. A later weekday addition, probably as of the 16th century in Poland by Rabbi Moshe Isserlisch, was gradually adopted until the 18th century by all the branches of the Ashkenaz ritual. The Italian reciting was fully accepted as of the mid-17th century.

The wording of the requests is similar in all rituals, with some differences in the expressions for Divinity, and those for whom the 'Aheinu' request is intended.

Keywords: :Yehi Ratzon; Aheinu; Shabbat of New Month blessing; Mondays and Thursdays; Conversos of Israel